

4-3-2018

The strategy of motion" according to voyage of the concept of dream's ship in the poem "Saddi Iskandariy" by Alisher Navoi

N. UMAROVA

Fergana state university, Ferghana, str, Murabbiylar 19, fdjournal@fdu.uz

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/fdu>

Part of the [Linguistics Commons](#)

Recommended Citation

UMAROVA, N. (2018) "The strategy of motion" according to voyage of the concept of dream's ship in the poem "Saddi Iskandariy" by Alisher Navoi," *Scientific journal of the Fergana State University*: Vol. 1 , Article 34.

DOI: 82/894.375

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/fdu/vol1/iss1/34>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific journal of the Fergana State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact sh.erkinov@edu.uz.

УДК:82/894.375

**“САДДИ ИСКАНДАРИЙ” ДОСТОНИДА ДЕНГИЗ САФАРИГА ДОИР
“ҲАРАКАТЛАР СТРАТЕГИЯСИ” ЁХУД НАВОИЙНИНГ ОРЗУЛАР КЕМАСИ КОНЦЕПТИ
СТРАТЕГИЯ ДЕЙСТВИЙ ИЛИ КОНЦЕПТ КОРАБЛЯ МЕЧТЫ В ПОЭМЕ «САДДИ
ИСКАНДАРИ» АЛИШЕРА НАВОИ
“THE STRATEGY OF MOTION” ACCORDING TO VOYAGE OF THE CONCEPT OF
DREAM’S SHIP IN THE POEM “SADDI ISKANDARIY” BY ALISHER NAVOI**

Н.Умарова

Аннотация

Мазкур мақолада Алишер Навоийнинг “Садди Искандарий” достонидаги кема концепти ҳақида фикр юритилади.

Аннотация

В данной статье рассматривается концепт корабля в поэме Алишера Навои “Садди Искандарий”.

Annotation

The article considers ship concept in the poem “Saddi Iskandariy” by Alisher Navoi.

Таянч сўз ва иборалар: *достон, ҳаракатлар стратегияси, йўл харитаси, кема, саёҳат, концепт*

Ключевые слова и выражения: *поэма, стратегия действий, дорожная карта, корабль, путешествие, концепт*

Key words and expressions: *poem, action strategy, map of road, ship, travel, concept*

“Садди Искандарий” “Хамса” достонлари орасида алоҳида ўрин тутса-да, бироқ аксарият кўпчилигимиз бу достон тўғрисида Искандар қурдирган улкан девордан бошқа тасаввурга эга эмасмиз. Аслида достон кўплаб қизиқарли воқеалар асосига қурилган. Буюк Искандар ҳаёти битилган ушбу фатҳномани барча достонларнинг етакчи ғояси бўлган комил инсон, шунингдек, адолатли шоҳ ҳақидаги Навоий қарашларининг мукамал лойиҳаси дейиш мумкин. Достонда *“Искандарнинг кўёшдек жаҳонгирлигининг сўнгги дарёбор фатҳи учун орзу кемасига кириб, ҳавас елканин тортқони ва ҳукамо иттифоқи била Рум дарёси соҳилида олам мулкининг моҳир нажжорларин йиғиб кема тартибига амр қилғони ва уч минг ҳилоли қавсмонанд қурулғондин сўнгги миҳвар осотирлар била аларга қаттиқ ёйдин чиққан ўқдек равонлиқ бермақлари ва анинг ул сафина(кема)ларда мавж хутут (хатлар)идин биҳор (дарёлар) фатҳномасин ўқуғони”* деб номланган LXXII боб [1.763-768] мавжуд. Ушбу боб пухта ҳисоб-китоб ва улкан рақамларни ўз ичига олади. Бу бобни Навоий тили билан айтганда, 3000та “орзулар кемаси”да узоқ муддатга мўлжалланган денгиз сафарининг “йўл харитаси” дейиш мумкин.

Алишер Навоий шоҳ Искандар тилидан кенг кўламли саёҳат стратегиясини баён қилар экан, аниқ ҳисоб-китобларга асосланган, пухта ишлаб чиқилган

ушбу режани Президентимиз Ш.М.Мирзиёев бошчилигида юртимизда амалга оширилаётган 2017 - 2021-йилларга мўлжалланган “Ҳаракатлар стратегияси”нинг айнан тарихий аспектдаги ифодаси дейиш мумкин. Шоҳ Искандар узоқ муддатли денгиз саёҳатининг мукамал режасини тузиб, “Ҳаракатлар стратегияси”даги каби улкан кўламли ишларни амалга оширар экан, буларнинг барча-барчаси кема аҳлининг мавқе ва мартабасидан, қайси ижтимоий қатламга мансублигидан қатъий назар, саёҳатчиларнинг кемадаги фаровон турмуши учун ҳар томонлама қулай шарт-шароитлар яратишни кўзда тутди.

Шоир денгизда саф тортиб турган “ҳавас елканлар”и кўтарилган “орзу кемалари”ни дарёлар фатҳномаси битилган фармонга қиёслади. Ана шундай гўзал тасвирлар билан бошланган дебютадаёқ достоннинг бу қисмида Искандар саргузаштларига доир қизиқ воқеликлар баён қилинишига ишора қилинади.

Искандар денгиз саёҳати ҳақида давлати олия билан кенгашич ва мажлис аҳли Искандар сўзини маъқуллағач, ўзидан кўнгли тўлиб, тездан ҳунарманд усталарга кема яшаш учун шошилинич ишга тушишларига фармон беради. Қандай асбоб-ускуна даркор бўлса, олиб **уч мингта кема** созласинлар, деркан, кемаларни қуйидагича тақсим қилади:

Н.Умарова - ФарДУ доценти, филология фанлари номзоди

унинг минг донаси шоҳ ва у билан бирга ҳамроҳ бўладиган кишиларга хос бўлади (*Мингиким рақам айлаб ўз отиға/ Ки, бўлғай панаҳ баҳр офотиға./ Минг андин бўлуб шоҳ азмаға хос, Ҳамул элгаким келди базмиға хос*);

яна мингтаси аркони давлатнинг, яъни давлат арбобларининг денгизда кетишлари учун (*Яна минг ҳам аркони давлат учун, Сув устида қилмоққа суръат учун*);

саккиз юзтаси жанговар сипоҳларга ва икки юзтаси эса бозор-ўчар, олди-сотди қиладиган ходимларга мўлжалланади (*Секиз юз сипоҳийи жаррорға, Ики юз яна аҳли бозорға*).

Искандар денгизларнинг офатларига қарши қуролланган ва ўзи учун ажратилган мингта кемани тубандагича тақсимлади:

юзтаси худди шаҳардек катта кема бўлиб, унга тушган одам шаҳар ичида юргандек роҳатда бўлиши керак. Шаҳар бўлганда ҳам шундай шаҳар бўлсинки, унда кўча-куйлар, маҳаллалар ва кўноқхона, саройлар бўлсин (*Юзи жунг ўлуб ҳар бир андоққи шаҳр/ Ки, топқай киши шаҳрдек анда баҳр. / Бўлуб, ўйлаким шаҳр ҳар жунг аро, Маҳаллоту кўю мақому саро*);

яна уч юзтасининг ҳар бири – бемалол мингтадан аскар сиғадиға кема бўлиб, ундаги ҳар бир одам саккиз йилга этадиган яроқ билан таъминланган ва хотиржам бўлиши шарт (*Бири минг сипоҳиға бўлғай маҳал / Ки, бўлғай бори ўз фароғи била, / Секиз йил кераклик яроғи била. / Яна уч юз ул навъким беҳалал*);

яна икки юз кемага сафарда қатнашувчи кишилар учун ғамланган озиқ-овқат ортилиши керак эди (*Яна ики юз кемада зоди роҳ, Бўлуб ул иш аҳлиға оромгоҳ*);

яна юзтасига таноб ва арқонлар жойланиши лозим бўлиб, булар билан денгизнинг сатҳи ўлчанади (*Яна юзда солиб*

танобу расан, / Масоҳатни қилмоққа баҳр ичра фан);

яна икки юзтасига туялар ва отлар жойлаштириладики, буларнинг қирғоққа чиққанда керак бўлиши кўзда тутилган (*Яна ики юзда жаммолу сутур / Ки, шояд савоҳилға тушгай убур*);

яна икки юзта тез юрувчи, тезликка эга, шамол билан басма-бас ўйнайдиган қайиқ эди (*Яна юз келиб заврақи тезрав/Ки, элтиб сув узра сабодин гарав*);

қолган икки минг кема ҳам шуларга ўхшаш бўлиб, ҳаммасини зеб-зийнатлар билан — ҳашамдор қилиб битказишга буюрилди (*Яна ики минг ҳам бу тартиб ила, / Бутарға бори зийнату зеб ила*).

Бу буюк оламгирнинг сўнги сафари эди. Шунга яраша кема ҳам ана шундай муҳташам эди. Уч минг кема уч йил деганда битиб сувга тушар экан, бу ҳолни шоир шундай тасвирлайди: *Бу янглиғ ўтуб уч йилу бир нима, Тенгиз суйиға кирди уч минг кема/Анингдекки, тақсим топти бурун, Тутуб ҳар ким ўз кемасида ўрун. (СИ)*

Кемани қуришда 10000-15000 нажжор уста иштирок этган бўлса, уларни 2000-3000 иш бошқарувчи туну кун ишчиларни назорат қилиб турдилар.

*Бу кишти ясар хайлнинг манзили,
Бўлуб Рум дарёсининг соҳили.
Ҳамул сув ёқоси ики-уч йиғоч,
Кўруб аррау тешадин куч йиғоч.*

Ўн-ўн беш минг устоди нажжор эди

*Ки, тун-кун иш устида даркор эди.
Яна **икки-уч минг** киши борча чуст,
Иш этмак учун кун-бакун бозжуст. (СИ)*

Кемалар шоир томонидан тубандагича тақсимланган бўлиб, буларнинг барчаси матнда “кема” концептини намоён қилади:

Асосий лексик бирлик		К Е М А		
Атрибутив лексик бирлик				
Уч минг (3000) Масоҳатки, даркордур нима Олиб, қилғайлар Уч Тақсим маъноси [дона сон] билан]	ҳар	Унинг	минг дона(1000)си	шоҳ ва у билан бирга ҳамроҳ бўладиган кишиларга хос бўлади
	соз	мингта(1000) си		аркони давлатнинг, яъни давлат арбоблари учун
	у	саккиз юзта(800)си		жанговар сипоҳларга

ТИЛШУНОСЛИК

		икки юзта(200)си эса	бозор-ўчар, олди-сотди қиладиган ходимларга мўлжалланган
--	--	----------------------	--

Концепт термини тилшуносликда ўтган асрнинг 80-йилларигача тушунча сўзига синоним сифатида ишлатилган бўлса [2.35-47], унинг ҳозирги вақтдаги изоҳи тушунча терминига нисбатан кенгроқ маъно касб этганини кўриш мумкин. Н.Ю.Шведова концептнинг тушунча эканлигини, бу тушунча ортида эса ижтимоий ёки субъектив тарзда англанивчи, инсон ҳаётининг муҳим моддий,

ақлий, руҳий томонини акс эттирувчи, ўз тарихий илдиэларига эга бўлган, халқнинг умумий тажрибасини акс эттирадиган мазмун туришини қайд этади [3.603].

“Садди Искандарий” достонида “кема” лексемаси концепт сифатида ‘бутуннинг улуши’, ‘аталганлик’ ва ‘назарда тутилганлик’ каби тушунчаларни ифодалайди.

‘Бутуннинг улуши(тақсим)’	‘Ким ёки нима учун аталганлик’	‘Назарда тутилганлик’
юзтаси	саёҳатчи мансабдорлар	худди шаҳардек катта кема бўлиб, унга тушган одам шаҳар ичида юргандек роҳатда бўлиши керак; шаҳар бўлганда ҳам шундай шаҳар бўлсинки, унда кўча-куйлар, маҳаллалар ва кўноқхона, саройлар бор
яна уч юзтасининг ҳар бири	аскарлар	бемалол мингтадан аскар сиғадиган кема бўлиб, ундаги ҳар бир одам саккиз йилга этадиган яроқ билан таъминланган ва хотиржам бўлиши шарт
яна икки юз кемага	озиқ-овқат	сафарда қатнашувчи кишилар учун ғамланган озиқ-овқат ортилиши керак эди
яна юзтасига	аслаҳа ва анжомлар	таноб ва арқонлар жойланиши лозим бўлиб, булар билан денгизнинг сатҳи ўлчанади
яна икки юзтасига	иш ҳайвонлари	туялар ва отлар жойлаштириладики, буларнинг қирғоққа чиққанда керак бўлиши кўзда тутилган
яна икки юзта	шахс(мавхум)	тез юрувчи, тезликка эга, шамол билан басма-бас ўйнайдиган қайиқ эди

“Садди Искандарий” достони ҳам бир қатор концептларни намоён этади. “Кема” достоннинг асосий концептларидан биридир. Матн орқали ифодаланган концепт вербал босқичда предмет ва ҳодисалар муносабатини акс эттирувчи типик вазиятлар ҳақидаги ахборот сифатида намоён бўлади. Бадий асарларда матн воситасида ифодаланган концепт асосан индивидуал-муаллифий ҳамда бадий концепт сифатида намоён бўлиб, муайян тушунча ҳақидаги билимларга мувофиқ келади. Бунда матн макропропозициясида тавсифланаётган концептнинг сўзловчи учун аҳамиятли бўлган бирор жиҳати ўз ифодасини топади. Матн воситасида ифодаланган концепт ўзбек тилида яратилган тавсифий характердаги,

шунингдек, шахснинг муайян руҳий ҳолати ифодаланган ва мавжудликни тасдиқлаш мазмунидаги микромаатнларда намоён бўлади [4.120].

Алишер Навоийнинг “Садди Искандарий” достонида Искандар томонидан ишлаб чиқилган саёҳат стратегияси баён этилган тавсифий характердаги матннинг семантик ядросини кема лексемаси ташкил этади. Кема концепт сифатида қатор тушунчаларни бирлаштиради. Достонда “кема” концепти тор маънода ‘улкан миқдор’, “бошловчи ва тугалловчи”, ‘бутуннинг улуши’, ‘ҳашамат’, ‘меҳнат’, ‘аталганлик’, ‘назарда тутилганлик’; кенг маънода эса ‘стратегия’, ‘сафар’ ва ‘саёҳат’ каби тушунчаларни намоён этади.

References:

1. Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. Nasriy bayoni. www.ziyouz.com kutubxonasi.
2. Демьянков В.З. Ponyatie i kontsept v xudojestvennoy literature i v nauchnom yazyke // Voprosy filologii. – М., 2001. – №1.
3. Shvedova N.Yu. Izbrannyye raboty. – М., 2005.

(Тақризчи: Ш.Искандарова, филология фанлари доктори, профессор).